

Rättsfallssamlingen

DOMSTOLENS DOM (andra avdelningen)

den 25 januari 2024*

”Begäran om förhandsavgörande – Konkurrens – Konkurrensbegränsande samverkan – Artikel 101 FEUF – Minimibelopp för advokatarvoden som fastställts av en yrkesorganisation för advokater – Beslut av en företagssammanslutning– Förbud för en domstol att besluta om ersättning för arvoden vars belopp understiger dessa minimibelopp – Konkurrensbegränsning – Motivering– Legitima mål – Kvaliteten på de tjänster som advokater tillhandahåller – Tillämpning av domen av den 23 november 2017, CHEZ Elektro Bulgaria och FrontEx International (C-427/16 och C-428/16, EU:C:2017:890), – Fråga huruvida den rättspraxis som bygger på domen i målet Wouters kan återopas i en situation där det föreligger konkurrensbegränsning genom syfte”

I mål C-438/22,

angående en begäran om förhandsavgörande enligt artikel 267 FEUF, framställd av Sofiyski rayonen sad (Distriktsdomstolen i Sofia, Bulgarien) genom beslut av den 4 juli 2022, som inkom till domstolen samma dag, i målet

Em akaunt BG EOOD

mot

Zastrahovatelno aktsionerno druzhestvo Armeets AD,

meddelar

DOMSTOLEN (andra avdelningen)

sammansatt av avdelningsordföranden A. Prechal, samt domarna F. Biltgen, N. Wahl (referent), J. Passer och M.L. Arastey Sahún,

generaladvokat: L. Medina,

justitiesekreterare: handläggaren R. Stefanova-Kamisheva,

efter det skriftliga förfarandet och förhandlingen den 6 juli 2023,

med beaktande av de yttranden som avgetts av:

– Em akaunt BG EOOD, genom I. Stoeva, V. Todorova och M. Yordanova, advokati,

* Rättegångsspråk: bulgariska.

- Zastrahovatelno aktsionerno druzhestvo Armeets AD, genom B. Dachev,
- Bulgariens regering, genom T. Mitova och S. Ruseva, båda i egenskap av ombud,
- Europeiska kommissionen, genom T. Baumé och E. Rousseva, båda i egenskap av ombud,

med beaktande av beslutet, efter att ha hört generaladvokaten, att avgöra målet utan förslag till avgörande,

följande

Dom

- 1 Begäran om förhandsavgörande avser tolkningen av artikel 101.1 och 101.2 FEUF, jämförd med artikel 2 i rådets förordning (EG) nr 1/2003 av den 16 december 2002 om tillämpning av konkurrensreglerna i artiklarna [101 och 102 FEUF] (EGT L 1, 2003, s. 1) och artikel 47 i Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna (nedan kallad stadgan).
- 2 Begäran har framställts i ett mål mellan Em akaunt BG EOOD och Zastrahovatelno aktsionerno druzhestvo Armeets AD, angående en talan om ersättning enligt en sakförsäkring till följd av stöld av ett fordon samt ersättning för dröjsmål.

Tillämpliga bestämmelser

Unionsrätt

- 3 I artikel 2 i förordning nr 1/2003, med rubriken ”Bevisbörda”, föreskrivs följande:

”Vid alla nationella förfaranden eller gemenskapsförfaranden för tillämpning av artiklarna [101 och 102 FEUF] skall bevisbördan åvila den part eller myndighet som gör gällande att artikel [101.1] eller artikel [102 FEUF] har överträtts. Det företag eller den företagssammanslutning som åberopar att bestämmelserna i artikel [101.3 FEUF] är uppfyllda skall ha bevisbördan för att villkoren i den punkten är uppfyllda.”

Bulgarisk rätt

GPK

- 4 I artikel 78 i Grazhdanski protsesualen kodeks (civilprocesslagen) (nedan kallad GPK), med rubriken ”Fastställande av rättegångskostnader”, föreskrivs följande:

”1. Av käranden erlagda avgifter, förfarandekostnader och eventuella advokatarvoden ska bäras av svaranden i den utsträckning som kärandens yrkande bifalls.

...

5. Om det advokatarvode som en part erlagt är alltför högt i förhållande till målets faktiska och rättsliga komplexitet kan domstolen på begäran av den tappande parten besluta att den del av rättegångskostnaderna som avser advokatarvodet ska ersättas med ett lägre belopp, under förutsättning att beloppet inte underskrider det minimibelopp som har fastställts enligt artikel 36 i [Zakon za advokaturata (lagen om advokatyret)].

...”

5 I artikel 162 GPK föreskrivs att ”[o]m yrkandet är välgrundat men uppgifterna däri beträffande beloppet är otillräckliga, ska domstolen efter eget skön besluta om beloppets storlek eller inhämta ett sakkunnigutlåtande”.

6 Artikel 248 GPK har följande lydelse:

”1. Inom fristen för överklagande och, om avgörandet inte kan överklagas, inom en månad från den dag då avgörandet meddelades, får domstolen på parternas begäran komplettera eller ändra sitt avgörande i den del som avser rättegångskostnaderna.

2. Domstolen ska underrätta motparten om ansökan om komplettering eller ändring av domen och anmoda vederbörande att inkomma med synpunkter inom en vecka.

3. Beslutet om fastställande av rättegångskostnader fattas inom stängda dörrar och delges parterna. Beslutet kan överklagas enligt samma regler som gäller för överklagande av domstolens avgörande i sak.”

ZAdv

7 Artikel 36.1 och 36.2 i Zakon za advokaturata (lagen om advokatyret) (DV nr 55 av den 25 juni 2004, senaste ändring offentliggjord i DV nr 17 av den 26 februari 2021), i den lydelse som var tillämplig vid tidpunkten för omständigheterna i målet vid den nationella domstolen (nedan kallad ZAdv) har följande lydelse:

”1. Advokaten eller EU-advokaten har rätt till arvode för sitt arbete.

2. Arvodesbeloppet ska bestämmas i avtal mellan advokaten eller EU-advokaten och huvudmannen. Beloppet ska vara proportionerligt och skäligt och får inte understiga det belopp som är angivet i de föreskrifter som antagits av Visshia advokatski savet [(Bulgariens högsta advokatråd)] för den typ av tjänst som avses.”

8 I artikel 38 ZAdv föreskrivs följande:

”1. En advokat eller en EU-advokat får kostnadsfritt tillhandahålla rättshjälp och bistånd till: ...

2. I fall som avses i punkt 1 ska advokaten eller EU-advokaten ha rätt till arvode om motparten i förfarandet i fråga ska ersätta rättegångskostnaderna. Domstolen ska fastställa arvodet till ett belopp som inte får vara lägre än det som föreskrivs i de föreskrifter som avses i artikel 36.2 och förplikta motparten att betala det.”

Föreskrift nr 1 om minimibelopp för advokatarvoden

- 9 I artikel 1 i Naredba n° 1 za minimalnite razmeri na advokatskite vaznagrazhdenia (föreskrift nr 1 om minimibelopp för advokatarvoden) av den 9 juli 2004 (DV nr 64 av den 23 juli 2004), i den lydelse som är tillämplig på omständigheterna i det nationella målet (nedan kallad föreskrift nr 1 om minimibelopp för advokatarvoden), föreskrivs följande:
- ”Arvodesbeloppet för juridiskt biträde från advokat avtalas fritt med huvudmannen i ett skriftligt avtal, men får inte understiga det minimibelopp som anges i denna föreskrift för den form av biträde som avses.”
- 10 I artikel 2.5 i denna föreskrift anges att arvodet för företrädande vid domstol, försvar och biträde i tvistemål ska fastställas för varje enskilt yrkande med beaktande av yrkandenas art och antal, oavsett i vilken form yrkandena framställs.
- 11 I artikel 7.2 i denna föreskrift fastställs vissa arvodesbelopp för företrädande, försvar och juridiskt biträde utifrån bland annat tvisteföremålets värde.

Målet vid den nationella domstolen och tolkningsfrågorna

- 12 Em akaunt BG väckte talan vid Sofiyski rayonen sad (Distriktsdomstolen i Sofia, Bulgarien) och yrkade ersättning enligt en sakförsäkring från sin försäkringsgivare Zastrahovatelno aktsionerno druzhestvo Armeets med ett belopp på 16 112,32 bulgariska leva (BGN) (cirka 8 241 euro) till följd av stöld av ett fordon, jämte dröjsmålsränta enligt lagstadgad räntesats med ett belopp på 1 978,24 BGN (cirka 1 012 euro).
- 13 I ersättningsyrkandet inkluderades det advokatarvode som käranden i målet vid den nationella domstolen hade erlagt och som beräknats i enlighet med det avtal som tidigare hade ingåtts mellan käranden och dennes advokat. Arvodet uppgick till 1 070 BGN (cirka 547 euro). Svaranden i målet vid den nationella domstolen gjorde gällande att det arvode som sålunda begärdes ersättning för var alltför högt och yrkade att det skulle sättas ned.
- 14 Genom dom av den 16 februari 2022 avgjorde den hänskjutande domstolen målet och biföll delvis ersättningsyrkandet. Beträffande rättegångskostnaderna ansåg denna domstol att det begärda beloppet för advokatarvode var för högt och satte ned det till 943 BGN (cirka 482 euro).
- 15 I sin motivering till nedsättningen beträffande advokatarvode hänvisade den hänskjutande domstolen till artikel 78.5 GPK, enligt vilken den domstol vid vilken talan väckts får sätta ned beloppet avseende advokatarvode om det, med hänsyn till målets faktiska och rättsliga komplexitet, framstår som alltför högt. Nämnda bestämmelse gör det emellertid inte möjligt för rätten att fastställa ett lägre belopp än det minimibelopp som föreskrivs i artikel 36 ZAdv.
- 16 Den hänskjutande domstolen gjorde bedömningen att det av domen av den 23 november 2017, CHEZ Elektro Bulgaria och FrontEx International (C-427/16 och C-428/16, EU:C:2017:890), kan utläsas att bestämmelsen i artikel 78.5 GPK, jämförd med artikel 36 ZAdv, inte strider mot artikel 101.1 FEUF, jämförd med artikel 4.3 FEU, eftersom den är nödvändig för att uppnå ett legitimt mål. Den hänskjutande domstolen har anfört att det legitima mål som eftersträvas med denna bestämmelse är att säkerställa att juridiska tjänster av god kvalitet tillhandahålls allmänheten. Den anser att införandet av ett minimiarvode kan bidra till att detta mål uppnås och kan anses vara proportionerligt, eftersom det garanterar advokaten en tillräcklig inkomst

som gör det möjligt för honom eller henne att uppnå en skälig levnadsstandard, tillhandahålla tjänster av god kvalitet och fortbilda sig. Den hänskjutande domstolen är av uppfattningen att bruttoarvodet, upp till vilken nivå ersättningen inte kan anses vara för hög, i den mening som avses i den nationella lagstiftningen om minimiarvoden, uppgår till 42 BGN (cirka 21 euro) per timme.

- 17 Den hänskjutande domstolen har i övrigt uppgett att den inte instämmer i de slutsatser som Varhoven kasationen sad (Högsta domstolen, Bulgarien) kom fram till i beslut nr 28, andra avdelningen i handelsrättsliga mål, av den 21 januari 2022 i mål nr 2347/2021, i vilket det i huvudsak slogs fast att ”de fastställda minimiarvodena inte i sig kan hindra en advokat från att erbjuda tjänster av medioker kvalitet”, eftersom det likaledes var nödvändigt att beakta den kumulativa verkan med de yrkesregler och etiska regler som gäller för advokatrådet.
- 18 Den hänskjutande domstolens avgörande avseende ersättningsyrkandet överklagades av båda parterna i det nationella målet. Därefter ingav käranden i målet även en begäran om omprövning av beslutet om rättegångskostnaderna till den hänskjutande domstolen med motiveringen att advokatarvodet hade fastställts till ett belopp under det tröskelvärde som föreskrivs i den nationella lagstiftningen.
- 19 Det framstår som oklart för den hänskjutande domstolen hur den ska gå tillväga vid en sådan omprövning, mot bakgrund av EU-domstolens preciseringar i domen av den 23 november 2017, CHEZ Elektro Bulgaria och FrontEx International (C-427/16 och C-428/16, EU:C:2017:890).
- 20 Mot denna bakgrund beslutade Sofiyski rayonen sad (Distriktsdomstolen i Sofia) att vilandeförklara målet och ställa följande frågor till EU-domstolen:
 - ” 1) Ska artikel 101.1 FEUF, mot bakgrund av domen av den 23 november 2017, CHEZ Elektro Bulgaria och FrontEx International (C-427/16 och C-428/16, EU:C:2017:890), tolkas så, att nationella domstolar kan underlåta att tillämpa en nationell lagstiftning, enligt vilken domstolen inte får förplikta den tappande parten att ersätta advokatarvoden vars belopp understiger det minimibelopp som fastställts i en föreskrift som antagits av en yrkesorganisation som företräder advokater, såsom [Högsta advokatrådet], om den inte är begränsad till att uppnå legitima mål, och den inte endast gäller mellan avtalsparterna utan även i förhållande till tredje man som kan förpliktas att betala rättegångskostnaderna?
 - 2) Ska artikel 101.1 FEUF, mot bakgrund av domen av den 23 november 2017, CHEZ Elektro Bulgaria och FrontEx International (C-427/16 och C-428/16, EU:C:2017:890), tolkas så, att de legitima mål som rättfärdigar tillämpningen av en nationell lagstiftning, enligt vilken domstolen inte får förplikta den tappande parten att ersätta advokatarvoden vars belopp understiger det minimibelopp som fastställts i en föreskrift som antagits av en yrkesorganisation som företräder advokater, såsom [Högsta advokatrådet], ska anses ha fastställts i lag och att domstolen kan underlåta att tillämpa denna nationella lagstiftning om den inte fastställer att målen överträts i det enskilda fallet, eller ska det tvärtom presumeras att den nationella lagstiftningen inte är tillämplig såvida domstolen inte konstaterar att dessa mål uppnås?
 - 3) Vilken av parterna i ett tvistemål, i vilket den tappande parten förpliktas att betala rättegångskostnaderna, åvilar enligt artikel 101.1 FEUF jämförd med artikel 2 i förordning nr 1/2003 bevisbördan för att en föreskrift som reglerar minimibeloppet för advokatarvoden, vilken antagits av en yrkesorganisation som företräder advokater, eftersträvar ett legitimt

mål samt att det eftersträvade målet överensstämmer med proportionalitetsprincipen, när en av parterna begärt att advokatarvodet ska sättas ned till följd av att det är orimligt högt: parten som yrkat att motparten ska förpliktas betala rättegångskostnaderna, eller den tappande parten som begärt att arvodet ska sättas ned?

- 4) Ska artikel 101.1 FEUF, mot bakgrund av domen av den 23 november 2017, CHEZ Elektro Bulgaria och FrontEx International (C-427/16 och C-428/16, EU:C:2017:890), tolkas så, att en statlig myndighet, såsom nationalförsamlingen, när den delegerar behörigheten att fastställa minimipriser genom antagandet av en föreskrift till en yrkesorganisation som företräder advokater, uttryckligen måste ange de specifika metoder som ska användas för att fastställa huruvida begränsningen är proportionerlig, eller ska yrkesorganisationen åläggas att diskutera sådana metoder i samband med att föreskriften antas (till exempel i motiveringen till utkastet eller i andra förberedande handlingar), och ska domstolen i förekommande fall, när dessa metoder inte iakttas, underlåta att tillämpa föreskriften utan en närmare prövning av de konkreta [minimi]beloppen, och är det tillräckligt att det förekommit en motiverad diskussion av sådana metoder för att anse att föreskriften inte går utöver vad som är nödvändigt för att uppnå de legitima mål som eftersträvas?
- 5) Om den fjärde frågan ska besvaras nekande: Ska artikel 101.1 FEUF, mot bakgrund av domen av den 23 november 2017, CHEZ Elektro Bulgaria och FrontEx International (C-427/16 och C-428/16, EU:C:2017:890), tolkas så, att domstolen ska bedöma de legitima mål som motiverar tillämpningen en nationell lagstiftning, enligt vilken domstolen inte får förplikta den tappande parten att ersätta advokatarvoden vars belopp understiger det minimibelopp som fastställts i en föreskrift som antagits av en yrkesorganisation som företräder advokater, såsom [Högsta advokatrådet], och målets överensstämmelse med proportionalitetsprincipen med avseende på deras verkningar för det belopp som fastställts i det enskilda fallet och underlåta att tillämpa detta minimibelopp om det går utöver vad som är nödvändigt för att uppnå målen, eller ska domstolen principiellt pröva de kriterier som ska tillämpas enligt föreskriften för att fastställa ett belopp och, om domstolen konstaterar att kriterierna i vissa fall kan leda till att ett belopp som går utöver vad som är nödvändigt fastställs, under alla omständigheter låta bli att tillämpa den berörda nationella lagstiftningen?
- 6) Om ett legitimt mål som eftersträvas med minimibeloppet för advokatarvoden är att säkerställa att högkvalitativa juridiska tjänster tillhandahålls, tillåter då artikel 101.1 FEUF att minimibeloppen fastställs enbart på grundval av målets beskaffenhet (processföremålet), tvisteföremålets värde och med delvis beaktande av antalet genomförda förhandlingar, utan att hänsyn tas till andra kriterier, såsom de faktiska omständigheternas komplexitet, tillämpliga nationella och internationella bestämmelser och liknande?
- 7) Om den femte frågan besvaras så, att den nationella domstolen ska göra en prövning i varje enskilt fall av huruvida det legitima målet att garantera tillgången till effektiv juridisk rådgivning kan motivera tillämpningen av den rättsliga regleringen avseende minimibelopp för advokatarvodet: vilka kriterier ska domstolen i sådana fall använda sig av för att bedöma huruvida minimibeloppet för arvodet är proportionerligt i det enskilda fallet, om den anser att ett minimibelopp reglerats i syfte att säkerställa tillgången till effektiv juridiskt rådgivning på nationell nivå?

- 8) Ska artikel 101.1 FEUF jämförd med artikel 47 i stadgan ... tolkas så, att det – vid bedömningen av den sjunde frågan – är nödvändigt att ta hänsyn till en reglering av det arvode som ska betalas till offentliga försvarare, vilken godtagits av den verkställande makten, och som – till följd av en hänvisning i lagen – fastställer den övre gränsen för det belopp som ska betalas i ersättning till den vinnande parten i ett mål där denne företräds av en juridisk rådgivare?
- 9) Ska artikel 101.1 FEUF jämförd med artikel 47 i stadgan ... tolkas så, att den nationella domstolen vid bedömningen av den sjunde frågan är skyldig att fastställa ett arvodesbelopp som är tillräckligt för att säkerställa tillgången till högkvalitativ juridisk rådgivning, och jämföra detta med det lagstadgade arvodesbeloppet, samt därvid även motivera det belopp som den fastställt efter eget skön?
- 10) Ska artikel 101.2 FEUF, mot bakgrund av principen att nationella processuella medel ska vara effektiva och förbudet mot rättsmissbruk tolkas så, att en nationell domstol, om den fastställer att ett beslut av en företagssammanslutning strider mot förbudet mot konkurrensbegränsningar, då beslutet fastställer bindande minimipriser för medlemmarna utan att det finns giltiga skäl för ett sådant ingrepp, är skyldig att tillämpa de minimipriser som fastställs i detta beslut, eftersom de återspeglar de faktiska marknadspriserna för de tjänster som beslutet avser, eftersom alla personer som tillhandahåller de berörda tjänsterna är skyldiga att vara medlemmar i nämnda sammanslutning?”

Prövning av tolkningsfrågorna

Inledande synpunkter

- 21 Den hänskjutande domstolen har ställt sina frågor för att få klarhet i huruvida och i vilken utsträckning de nationella domstolarna, när de ska fastställa de ersättningsgilla kostnaderna för advokatarvoden, är bundna av en prislista med minimiarvodesbelopp som antagits av en yrkesorganisation för advokater, i vilken medlemskap för advokater är obligatoriskt enligt lag.
- 22 Den hänskjutande domstolen har närmare bestämt begärt att EU-domstolen ska precisera omfattningen och arten av den prövning som den ska göra i det nationella målet av huruvida en sådan prislista är giltig mot bakgrund av förbudet mot konkurrensbegränsande samverkan i artikel 101.1 FEUF, såsom det tolkats bland annat i domen av den 23 november 2017, CHEZ Elektro Bulgaria och FrontEx International (C-427/16 och C-428/16, EU:C:2017:890).
- 23 I denna dom, som meddelades till följd av två begäranden om förhandsavgörande angående tolkningen av artikel 101 FEUF som hade framställts av den hänskjutande domstolen själv, slog EU-domstolen för det första fast följande. En nationell lagstiftning, såsom den i målet aktuella bulgariska lagstiftningen om advokatarvoden, vilken dels inte medger att en advokat och dennes klient kommer överens om ett arvode som är lägre än det minimibelopp som fastställts i en föreskrift antagen av en företagssammanslutning som utgörs av en yrkesorganisation för advokater, dels inte medger att de nationella domstolar vid vilka talan väcks beslutar om ersättning för arvoden som är lägre än dessa minimibelopp, kan begränsa konkurrensen på den inre marknaden i den mening som avses i artikel 101.1 FEUF (dom av den 23 november 2017, CHEZ Elektro Bulgaria och FrontEx International, C-427/16 och C-428/16, EU:C:2017:890, punkterna 49 och 52).

- 24 För det andra fann domstolen i denna dom – efter att ha hänvisat till rättspraxis avseende möjligheten att anse att artikel 101.1 FEUF inte omfattar vissa ageranden vars konkurrensbegränsande verkningar är en nödvändig följd av de legitima mål som eftersträvas, såsom fastställts i domen av den 19 februari 2002, *Wouters m.fl.* (C-309/99, EU:C:2002:98) (nedan kallad den rättspraxis som bygger på domen i målet *Wouters*) – att den inte, utifrån de handlingar i målen den hade tillgång till, hade möjlighet att bedöma huruvida den aktuella nationella lagstiftningen kunde anses vara nödvändig för att säkerställa genomförandet av legitima mål. EU-domstolen slog således fast att det ankom på den hänskjutande domstolen att, med beaktande av det allmänna sammanhang i vilket föreskriften av Högsta advokatrådet hade antagits eller för vilket den medförde verkningar, och mot bakgrund av alla relevanta omständigheter den hade kännedom om, bedöma huruvida bestämmelserna genom vilka de i målet aktuella begränsningarna införts kunde anses nödvändiga för att uppnå detta mål (dom av den 23 november 2017, *CHEZ Elektro Bulgaria och FrontEx International*, C-427/16 och C-428/16, EU:C:2017:890, punkterna 53–57).
- 25 Det är detta andra led i EU-domstolens bedömning som står i centrum för den hänskjutande domstolens frågor. Den hänskjutande domstolen anser nämligen att EU-domstolen överlåter åt den nationella domstolen att avgöra om det är möjligt att tillämpa minimipriser för tjänster som fastställts av ett organ som representerar en sammanslutning av företag som tillhandahåller dessa tjänster och har ett intresse av att begränsa konkurrensen, det vill säga införa undantag från det principiella förbudet i artikel 101 FEUF. Enligt den hänskjutande domstolens uppfattning ger nationell rättspraxis och nationella bestämmelser upphov till många tvivel om hur föreskrift nr 1 om minimibelopp för advokatarvoden ska tillämpas och hur det ska avgöras huruvida de arvoden som den tappande parten ska ersätta är orimliga.
- 26 EU-domstolen erinrar härvid om att i ett förfarande enligt artikel 267 FEUF, vilket grundar sig på en tydlig funktionsfördelning mellan de nationella domstolarna och EU-domstolen, är den senare endast behörig att tolka de unionsbestämmelser som tolkningsfrågan avser, det vill säga i förevarande fall artikel 101.1 FEUF. Det ankommer därför inte på EU-domstolen, utan den hänskjutande domstolen att, med hänsyn tagen till alla relevanta omständigheter i det aktuella fallet och det rättsliga och ekonomiska sammanhang det ingår i, göra den slutgiltiga bedömningen av huruvida avtalet i fråga har till syfte att begränsa konkurrensen (dom av den 18 november 2021, *Visma Enterprise*, C-306/20, EU:C:2021:935, punkt 51 och där angiven rättspraxis, och dom av den 29 juni 2023, *Super Bock Bebidas*, C-211/22, EU:C:2023:529, punkt 28).
- 27 EU-domstolen kan emellertid när den avger ett förhandsavgörande, på grundval av de uppgifter i målet som den har tillgång till, bidra med preciseringar för att vägleda den hänskjutande domstolen vid dess tolkning så att den kan avgöra det mål den handlägger (dom av den 18 november 2021, *Visma Enterprise*, C-306/20, EU:C:2021:935, punkt 52 och där angiven rättspraxis, och dom av den 29 juni 2023, *Super Bock Bebidas*, C-211/22, EU:C:2023:529, punkt 29).
- 28 Det förefaller nödvändigt i förevarande fall att klargöra räckvidden av hänvisningen till den rättspraxis som bygger på domen i målet *Wouters* som domstolen gjorde i punkterna 53–55 i domen av den 23 november 2017, *CHEZ Elektro Bulgaria och FrontEx International* (C-427/16 och C-428/16, EU:C:2017:890).

- 29 En sådan hänvisning kan nämligen ge intryck av att även ett agerande av ett företag som är konkurrensbegränsande "genom syfte", i den mening som avses i artikel 101.1 FEUF, såsom horisontella överenskommelser om minimipriser, kan undgå förbudet i denna bestämmelse, eventuellt jämförd med artikel 4.3 FEU, när de konkurrensbegränsande verkningarna av agerandet är en ofrånkomlig följd av strävan att uppnå legitima mål.
- 30 Det framgår förvisso av fast rättspraxis att avtal mellan företag eller beslut av företagssammanslutningar som begränsar handlingsfriheten för de företag som är parter i avtalet eller som är bundna av beslutet inte nödvändigtvis omfattas av förbudet i artikel 101.1 FEUF. En granskning av det ekonomiska och rättsliga sammanhang som vissa av dessa avtal och vissa av dessa beslut ingår i kan nämligen leda till att det kan konstateras, för det första, att avtalet eller beslutet är motiverat på grund av att det eftersträvar ett eller flera legitima mål av allmänintresse som i sig inte är konkurrensbegränsande, för det andra, att de specifika åtgärder som vidtas för att uppnå dessa mål verkligen är nödvändiga i detta avseende och, för det tredje, att även om det visar sig att det ofrånkomliga resultatet av att dessa medel används är att konkurrensen, åtminstone potentiellt, begränsas eller snedvrids, är detta ofrånkomliga resultat inte mer långtgående än nödvändigt och innebär i synnerhet inte att konkurrensen helt sätts ur spel (dom av den 21 december 2023, *European Superleague Company*, C-333/21, EU:C:2023:1011, punkt 183).
- 31 Denna rättspraxis kan särskilt finna tillämpning på avtal eller beslut i form av regler som en sådan sammanslutning som en branschorganisation eller ett idrottsförbund har antagit i syfte att uppnå vissa mål av etiskt eller yrkesetiskt slag och, mer allmänt, för att reglera utövandet av ett yrke, förutsatt att den berörda sammanslutningen visar att de ovan uppräknade villkoren är uppfyllda (se, för ett liknande resonemang, dom av den 19 februari 2002, *Wouters m.fl.*, C-309/99, EU:C:2002:98, punkt 97, dom av den 18 juli 2006, *Meca-Medina och Majcen/kommissionen*, C-519/04 P, EU:C:2006:492, punkterna 42–48, och dom av den 28 februari 2013, *Ordem dos Técnicos Oficiais de Contas*, C-1/12, EU:C:2013:127, punkterna 93, 96 och 97).
- 32 Nämnada rättspraxis är däremot inte tillämplig när det är fråga om ageranden som ingalunda endast har som ofrånkomligt "resultat" att konkurrensen, åtminstone potentiellt, begränsas genom att vissa företags handlingsfrihet inskränks, utan är så pass skadliga för konkurrensen att de kan anses ha som direkt "syfte" att hindra, begränsa eller snedvrida densamma. Det är således endast om det efter en prövning av det agerande som är i fråga i ett visst fall visar sig att detta inte har till syfte att hindra, begränsa eller snedvrida konkurrensen som det därefter ska avgöras huruvida agerandet kan omfattas av denna rättspraxis (dom av den 21 december 2023, *European Superleague Company*, C-333/21, EU:C:2023:1011, punkt 186 och där angiven rättspraxis).
- 33 Detta innebär att det endast är med stöd av artikel 101.3 FEUF, och i den mån samtliga villkor i denna bestämmelse är uppfyllda, som ett agerande som har till syfte att hindra, begränsa eller snedvrida konkurrensen kan undantas från förbudet i artikel 101.1 FEUF. I en situation där det agerande som utgör en överträdelse av sistnämnda bestämmelse har ett konkurrensbegränsande syfte, det vill säga uppvisar en tillräcklig grad av skadlighet för konkurrensen, och om det även är av sådant slag att det kan påverka olika kategorier av användare eller konsumenter, ska det vid bedömningen av om ett sådant undantag kan medges bland annat fastställas huruvida, och i förekommande fall i vilken utsträckning, detta agerande, trots sin skadlighet, påverkar någon av dessa kategorier på ett gynnsamt sätt (dom av den 21 december 2023, *European Superleague Company*, C-333/21, EU:C:2023:1011, punkterna 187 och 194 och där angiven rättspraxis).

- 34 Av det ovan anförda följer att hänvisningen till den rättspraxis som bygger på domen i målet *Wouters*, som domstolen förvisso gjorde i punkterna 51 och 53 i domen av den 23 november 2017, *CHEZ Elektro Bulgaria och FrontEx International (C-427/16 och C-428/16, EU:C:2017:890)*, beträffande nationell lagstiftning som påbjuder ett horisontellt prisavtal, endast syftade till att vägleda den hänskjutande domstolen för det fall den, efter en bedömning av samtliga omständigheter i det aktuella fallet, skulle komma fram till att denna nationella lagstiftning innebar att ett beslut av en företagsammanslutning – som endast hade ”till resultat” att begränsa konkurrensen – blev bindande. Det framgår av punkterna 56 och 57 i domen av den 23 november 2017, *CHEZ Elektro Bulgaria och FrontEx International (C-427/16 och C-428/16, EU:C:2017:890)*, att domstolen inte ansåg sig ha tillgång till samtliga uppgifter om det allmänna sammanhang i vilket föreskriften från Högsta advokatrådet hade antagits eller för vilket det medförde verkningar.
- 35 Det är mot bakgrund av dessa inledande synpunkter som EU-domstolen ska besvara den hänskjutande domstolens tolkningsfrågor.

Den första frågan

- 36 Den hänskjutande domstolen har ställt den första frågan för att få klarhet i huruvida artikel 101.1 FEUF ska tolkas på så sätt att en nationell domstol, för det fall den konstaterar att en förskrift om minimibelopp för advokatarvoden som har gjorts bindande genom nationell lagstiftning står i strid med denna bestämmelse, kan underlåta att tillämpa denna nationella lagstiftning i förhållande till den part som förpliktats att ersätta rättegångskostnaderna för advokatarvodena, även när denna part inte har ingått något avtal om advokattjänster och advokatarvode.
- 37 Enligt fast rättspraxis följer det av principen om unionsrättens företräde att för det fall det inte är möjligt att tolka nationell rätt i enlighet med kraven i unionsrätten, är den nationella domstol som inom ramen för sin behörighet ska tillämpa unionsbestämmelser skyldig att säkerställa att dessa bestämmelser ges full verkan genom att, på eget initiativ, om det behövs, underlåta att tillämpa nationell lagstiftning eller praxis som strider mot en unionsrättslig bestämmelse med direkt effekt, även senare sådan, utan att vare sig begära eller avvakta ett föregående upphävande av denna lagstiftning eller praxis genom ett lagstiftnings- eller annat konstitutionellt förfarande (dom av den 22 februari 2022, *RS (Verkan av domar från en författningsdomstol)*, *C-430/21*, *EU:C:2022:99*, punkt 53 och där angiven rättspraxis).
- 38 Det ska vidare erinras om att artikel 101.1 FEUF har direkt effekt i förhållandena mellan enskilda och ger rättigheter för enskilda som de nationella domstolarna ska skydda (dom av den 6 oktober 2021, *Sumal*, *C-882/19*, *EU:C:2021:800*, punkt 32 och där angiven rättspraxis).
- 39 Om en nationell domstol skulle finna att de konkurrensbegränsningar som föreskriften om minimibelopp för advokatarvoden medför inte kan anses ingå som en ofrånkomlig del i strävan att uppnå legitima mål, är den nationella lagstiftning som gör den bindande oförenlig med artikel 101.1 FEUF, jämförd med artikel 4.3 FEU.
- 40 I ett sådant fall är den hänskjutande domstolen skyldig att underlåta att tillämpa den omtvistade nationella bestämmelsen. Artikel 101 FEUF avser visserligen endast företags ageranden och inte lagar och andra författningar som antagits av medlemsstaterna. Denna bestämmelse, jämförd med artikel 4.3 FEU som föreskriver en skyldighet till samarbete mellan unionen och medlemsstaterna, medför emellertid att medlemsstaterna inte får vidta eller bibehålla åtgärder – inte heller i form av

lagar eller andra författningar – som kan leda till att de konkurrensregler som är tillämpliga på företag förlorar sin ändamålsenliga verkan (dom av den 21 september 2016, *Établissements Fr. Colruyt*, C-221/15, EU:C:2016:704, punkt 43 och där angiven rättspraxis).

- 41 Mot bakgrund av det ovan anförda ska den första frågan besvaras enligt följande. Artikel 101.1 FEUF, jämförd med artikel 4.3 FEU, ska tolkas så, att om en nationell domstol skulle konstatera att en föreskrift om minimibelopp för advokatarvoden, som gjorts bindande genom nationell lagstiftning, står i strid med nämnda artikel 101.1, är den skyldig att underlåta att tillämpa denna nationella lagstiftning i förhållande till den part som förpliktats att ersätta rättegångskostnaderna för advokatarvodena, även när denna part inte har ingått något avtal om advokattjänster och advokatarvode.

Den andra-nionde frågan

- 42 Den hänskjutande domstolen har ställt den andra till den nionde frågan, vilka ska prövas tillsammans, för att få klarhet i, för det första, vilka ”legitima mål” som en nationell lagstiftning måste svara mot för att vara förenlig med artikel 101.1 FEUF när denna lagstiftning dels inte medger att en advokat och dennes klient avtalar om ett arvode som understiger det minimibelopp som har fastställts i en föreskrift som antagits av en yrkesorganisation för advokater, såsom Högsta advokatrådet, dels inte tillåter en domstol att besluta om ersättning för arvoden som understiger detta minimibelopp och, för det andra, vilken kontroll nämnda domstol ska företa i detta sammanhang.
- 43 Den hänskjutande domstolen har uppgett att det inte råder något tvivel om att det mål som eftersträvs av den bulgariska lagstiftaren, även om det inte hänvisas därtill, är att säkerställa kvaliteten på de tjänster som advokater tillhandahåller. Den hänskjutande domstolen är emellertid osäker på hur och på grundval av vilka kriterier det ska bedömas huruvida detta mål är legitimt och huruvida åtgärden i fråga, det vill säga förteckningen med minimiarvoden, är ändamålsenlig och proportionerlig i förhållande till nämnda mål.
- 44 Det ska på denna punkt erinras om att det redan har slagits fast att Högsta advokatrådet, vars samtliga ledamöter är advokater som valts in av sina kolleger, inte står under någon kontroll från myndigheternas sida och att det saknas bestämmelser som kan säkerställa att detta råd agerar som en del av den offentliga makten. När Högsta advokatrådet antar bestämmelser om fastställande av minimibelopp för advokatarvoden agerar det därför som en företagssammanslutning i den mening som avses i artikel 101 FEUF (dom av den 23 november 2017, *CHEZ Elektro Bulgaria* och *FrontEx International*, C-427/16 och C-428/16, EU:C:2017:890, punkterna 47–49).
- 45 I den mån den andra till den nionde frågan avser villkoren för att tillämpa den rättspraxis som bygger på domen i målet *Wouters* ska det således först, mot bakgrund av övervägandena i punkterna 30–33 ovan, prövas huruvida denna rättspraxis är tillämplig på ett beslut av en företagssammanslutning varigenom minimibelopp för advokatarvoden fastställs, såsom det beslut som är aktuellt i det nationella målet.
- 46 För detta ändamål ska det fastställas huruvida ett sådant beslut blott har som ofrånkomligt ”resultat” att konkurrensen begränsas, åtminstone potentiellt, genom att vissa företags handlingsfrihet inskränks, eller om beslutet är så pass skadligt för konkurrensen att det kan anses ha som direkt ”syfte” att hindra, begränsa eller snedvrída densamma.

- 47 Det ska inledningsvis erinras om att ett avtal måste ha ”till syfte eller resultat” att hindra, begränsa eller snedvrída konkurrensen inom den inre marknaden för att omfattas av förbudet i artikel 101.1 FEUF. Enligt domstolens fasta praxis alltsedan domen av den 30 juni 1966, LTM (56/65, EU:C:1966:38), medför den omständigheten att detta rekvisit är alternativt, vilket markeras genom konjunktionen ”eller”, att det i första hand är själva syftet med avtalet som ska beaktas. Om det fastställts att ett avtal har ett konkurrensbegränsande syfte saknas det således anledning att undersöka dess verkningar på konkurrensen (som av den 29 juni 2023, Super Bock Bebidas, C-211/22, EU:C:2023:529, punkt 31 där angiven rättspraxis).
- 48 Det är fastställt att det grundläggande rättsliga kriteriet för att avgöra huruvida ett avtal, oavsett om det är vertikalt eller horisontellt, är ”konkurrensbegränsande genom syfte” är om det kan fastställas att ett sådant avtal i sig självt uppvisar en tillräcklig grad av skadlighet för konkurrensen (se, för ett liknande resonemang, dom av den 11 september 2014, CB/kommissionen, C-67/13 P, EU:C:2014:2204, punkt 57, och dom av den 18 november 2021, Visma, Enterprise, C-306/20, EU:C:2021:935, punkt 59 och där angiven rättspraxis).
- 49 Prövningen av om detta kriterium är uppfyllt ska göras i förhållande till avtalsbestämmelsernas lydelse, de mål som eftersträvas med avtalet samt det ekonomiska och juridiska sammanhang som avtalet ingår i. Vid bedömningen av detta sammanhang ska hänsyn även tas till de aktuella produkternas eller tjänsternas beskaffenhet samt till strukturen och de faktiska villkoren på den eller de relevanta marknaderna (dom av den 11 september 2014, CB/kommissionen, C-67/13 P, EU:C:2014:2204, punkt 53, och dom av den 12 januari 2023, HSBC Holdings m.fl./kommissionen, C-883/19 P, EU:C:2023:11, punkt 107 och där angiven rättspraxis).
- 50 Såsom domstolen redan har slagit fast ska en företagssammanslutnings beslut varigenom det fastställs minimibelopp för advokatarvoden, vilka görs bindande genom sådana nationella bestämmelser som de som är aktuella i det nationella målet, likställas med ett horisontellt fastställande av minimipriser som är förbjudet enligt artikel 101.1 FEUF (dom av den 23 november 2017, CHEZ Elektro Bulgaria och FrontEx International, C-427/16 och C-428/16, EU:C:2017:890, punkt 51 och där angiven rättspraxis).
- 51 Det står klart att vissa samordnade beteenden, såsom de som leder till horisontell prissättning, kan anses vara förenade med så pass stora risker för en negativ inverkan på, i synnerhet, varor och tjänsters pris, kvantitet eller kvalitet att det inte anses nödvändigt att vad gäller tillämpningen av artikel 101.1 FEUF visa att de har konkreta verkningar på marknaden. Erfarenheten visar nämligen att sådana ageranden minskar produktionen och höjer priserna, vilket leder till en felaktig fördelning av resurserna, vilket särskilt drabbar konsumenterna (dom av den 2 april 2020, Budapest Bank m.fl., C-228/18, EU:C:2020:265, punkt 36 och där angiven rättspraxis).
- 52 Nämnda ageranden ska således kvalificeras som ”konkurrensbegränsning genom syfte”, eftersom de oberoende av på vilken nivå minimipriset har fastställts skadar konkurrensen i tillräckligt hög grad.
- 53 I enlighet med den rättspraxis som nämns i punkt 32 i förevarande dom kan sådana begränsningar alltså inte under några omständigheter motiveras av strävan efter att uppnå sådana ”legitima mål” som de mål som, enligt vad som uppgetts, eftersträvas med de bestämmelser om minimibelopp för advokatarvoden som är i fråga i det nationella målet.

54 Mot bakgrund av ovanstående överväganden ska den andra till den nionde frågan besvaras enligt följande. Artikel 101.1 FEUF, jämförd med artikel 4.3 FEU, ska tolkas så, att en nationell lagstiftning som dels inte medger att en advokat och dennes klient avtalar om ett arvode som understiger det minimibelopp som har fastställts i en föreskrift som antagits av en yrkesorganisation för advokater, såsom Högsta advokatrådet, dels inte tillåter en domstol att besluta om ersättning för arvoden som understiger detta minimibelopp, ska anses utgöra en konkurrensbegränsning "genom syfte" i den mening som avses i denna bestämmelse. När det föreligger en sådan begränsning kan de legitima mål som uppges eftersträvas med den nationella lagstiftningen inte göras gällande i syfte att undanta det aktuella agerandet från förbudet mot konkurrensbegränsande avtal och förfaranden i artikel 101.1 FEUF.

Den tionde frågan

55 Den hänskjutande domstolen har ställt den tionde frågan för att få klarhet i huruvida artikel 101.2 FEUF ska tolkas på så sätt att en nationell domstol som finner att en föreskrift om minimibelopp för advokatarvoden, vilken gjorts bindande genom nationell lagstiftning, strider mot förbudet i artikel 101.1 FEUF, ändå är skyldig att använda de minimibelopp som föreskrivs i denna föreskrift, för såvitt dessa belopp återspeglar de verkliga priserna på marknaden för advokattjänster.

56 Såsom framgår av svaret på den första frågan är en nationell domstol, om den finner att en föreskrift om minimibelopp för advokatarvoden strider mot artikel 101.1 FEUF, skyldig att underlåta att tillämpa den nationella lagstiftning varigenom denna föreskrift gjorts bindande.

57 Det ska även erinras om att eftersom artikel 101 FEUF är en grundläggande bestämmelse som är oundgänglig för att unionen ska kunna fullgöra sina uppgifter och, i synnerhet, för att den inre marknaden ska kunna fungera, har fördragets upphovsmän i artikel 101.2 FEUF uttryckligen föreskrivit att avtal eller beslut som är förbjudna enligt denna artikel är ogiltiga (se, för ett liknande resonemang, dom av den 1 juni 1999, *Eco Swiss*, C-126/97, EU:C:1999:269, punkt 36, och dom av den 20 september 2001, *Courage och Crehan*, C-453/99, EU:C:2001:465, punkterna 20 och 21).

58 Denna ogiltighet, som var och en kan åberopa, är tvingande för rätten så fort tillämpningsvillkoren för artikel 101.1 FEUF är uppfyllda och avtalet i fråga inte kan motivera ett undantag enligt artikel 101.3 FEUF. Eftersom den ogiltighet som avses i artikel 101.2 FEUF är av tvingande karaktär har ett avtal som är ogiltigt enligt denna bestämmelse ingen verkan mellan avtalsparterna och kan inte göras gällande gentemot tredje man. Denna ogiltighet kan dessutom beröra alla verkningar av avtalet eller beslutet, såväl bakåt som framåt i tiden (se, för ett liknande resonemang, dom av den 20 september 2001, *Courage och Crehan*, C-453/99, EU:C:2001:465, punkt 22 och där angiven rättspraxis).

59 I förevarande fall undrar den hänskjutande domstolen om den inte i vart fall är skyldig att tillämpa de belopp som föreskrivs i föreskrift nr 1 om minimibelopp för advokatarvoden, det vill säga även om föreskriften skulle förklaras ogiltig i den mening som avses i artikel 101.2 FEUF. Frågan ställs mot bakgrund av att de belopp som föreskrivs i denna föreskrift, enligt den hänskjutande domstolen, återspeglar de faktiska marknadspriserna för advokattjänster, eftersom alla advokater är skyldiga att vara medlemmar i den sammanslutning som har antagit föreskriften.

- 60 Det ska emellertid understrykas att priset för en tjänst som fastställs i ett avtal eller ett beslut som antagits av samtliga aktörer på marknaden inte kan anses utgöra ett verkligt marknadspris. En samordning av priserna på tjänster mellan samtliga marknadsaktörer, vilket utgör en allvarlig snedvridning av konkurrensen enligt artikel 101.1 FEUF, hindrar tvärtom tillämpningen att verkliga marknadspriser.
- 61 Mot bakgrund av ovanstående överväganden ska den tionde frågan besvaras enligt följande. Artikel 101.2 FEUF, jämförd med artikel 4.3 FEU, ska tolkas så, att när en nationell domstol konstaterar att en föreskrift om minimibelopp för advokatarvoden, som gjorts bindande genom nationell lagstiftning, strider mot förbudet i artikel 101.1 FEUF, är den skyldig att underlåta att tillämpa denna nationella lagstiftning, även när de minimibelopp som föreskrivs i denna föreskrift återspeglar de verkliga priserna på marknaden för advokattjänster.

Rättegångskostnader

- 62 Eftersom förfarandet i förhållande till parterna i det nationella målet utgör ett led i beredningen av samma mål, ankommer det på den hänskjutande domstolen att besluta om rättegångskostnaderna. De kostnader för att avge yttrande till domstolen som andra än nämnda parter har haft är inte ersättningsgilla.

Mot denna bakgrund beslutar domstolen (andra avdelningen) följande:

- 1) Artikel 101.1 FEUF, jämförd med artikel 4.3 FEU, ska tolkas så, att om en nationell domstol skulle konstatera att en föreskrift om minimibelopp för advokatarvoden, som gjorts bindande genom nationell lagstiftning, står i strid med nämnda artikel 101.1, är den skyldig att underlåta att tillämpa denna nationella lagstiftning i förhållande till den part som förpliktats att ersätta rättegångskostnaderna för advokatarvodena, även när denna part inte har ingått något avtal om advokattjänster och advokatarvode.**
- 2) Artikel 101.1 FEUF, jämförd med artikel 4.3 FEU, ska tolkas så, att en nationell lagstiftning som dels inte medger att en advokat och dennes klient avtalar om ett arvode som understiger det minimibelopp som har fastställts i en föreskrift som antagits av en yrkesorganisation för advokater, såsom Visshia advokatski savet (Högsta advokatrådet), dels inte tillåter en domstol att besluta om ersättning för arvoden som understiger detta minimibelopp, ska anses utgöra en konkurrensbegränsning ”genom syfte” i den mening som avses i denna bestämmelse. När det föreligger en sådan begränsning kan de legitima mål som uppges eftersträvas med den nationella lagstiftningen inte göras gällande i syfte att undanta det aktuella agerandet från förbudet mot konkurrensbegränsande avtal och förfaranden i artikel 101.1 FEUF.**
- 3) Artikel 101.2 FEUF, jämförd med artikel 4.3 FEU, ska tolkas så, att när en nationell domstol konstaterar att en föreskrift om minimibelopp för advokatarvoden, som gjorts bindande genom nationell lagstiftning, strider mot förbudet i artikel 101.1 FEUF, är den skyldig att underlåta att tillämpa denna nationella lagstiftning, även när de minimibelopp som föreskrivs i denna föreskrift återspeglar de verkliga priserna på marknaden för advokattjänster.**

Underskrifter